

VRIEND OF VIJAND DE ACTUALITEIT VAN CARL SCHMITT

Sinds de terroristische aanslagen van 11 september op het economische (WTC) en militaire (Pentagon) hart van de Verenigde Staten van Amerika hebben twee werken van de Duitse rechtsgeleerde en politieke filosoof Carl Schmitt zich in het brandpunt van de actualiteit genesteld: *Der Begriff des Politischen* en *Theorie des Partisanen*. In het Duitse dagblad *Die Welt* verscheen onlangs een bijdrage¹ van Schmitt-biograaf Paul Noack waarin werd gewezen op de uitspraak van de Amerikaanse president George W. Bush:

Foto van de identiteitskaart van Carl Schmitt, 1922.

“Every nation, in every region, now has a **decision** to make. Either you are with us, or you are with the terrorists.”²

De Amerikaanse Senaat keurde reeds op 14 september ll. een resolutie

goed met 98 stemmen tegen 0 die de Amerikaanse president de toelating geeft om “alle noodzakelijke en gepaste geweld te gebruiken tegen de naties, organisaties of personen” die een aandeel hebben in de aanslagen van 11 september. Bush mag dan Carl Schmitt niet gelezen hebben, stelt Noack, toch bevat zijn hoger vermelde uitspraak de kwintessentie van de Schmittiaanse vriend-vijand-theorie.

De betekenis van Carl Schmitt

Schmitts meest invloedrijke werk en een van de belangrijkste werken van de politieke theorie van de twintigste eeuw is *Der Begriff des Politischen*. Hierin ontwikkelde hij zijn vriend-vijand-theorie. Typerend voor het complexe denken van Schmitt is dat het in zijn denken aanwezige decisionistische karakter drie onderscheidende subcategorieën bevat: soeverein decisionisme³, antagonistische decisionisme en constitutioneel decisionisme⁴. **Decisionisme** is algemeen beschouwd een term die aanduidt dat de contextuele beslissing van het individuele subject een centrale positie inneemt als de bron van politieke/existentiële waarmaking en bekrachtiging, m.a.w. het is de concrete beslissing die van belang is. Ten onrechte wordt het antagonistisch decisionisme in *Der Begriff des Politischen* als representatief beschouwd voor zijn volledige oeuvre. Schmitts werk wordt vooral gekenmerkt door een gefundeerde kritiek op de liberale (parlementaire) democratie. Parlementaire democratie is volgens Schmitt een *contradictio in terminis*. De wil van het volk kan volgens hem niet vertegenwoordigd worden door een technische orde van parlementair debat en compromissen. Voor Schmitt heeft het parlement de waarde van een verzekerings-

huis voor de economische kapitalistische machthebbers. De vorming van het algemeen belang is in een moderne democratie niet waarachtig democratisch want door belangen gefragmenteerd alvorens deze nog maar gevormd kan worden. Liberale democratie, argumenteert Schmitt, kan aldus nooit een waarachtige democratie zijn, aangezien het slechts een instrument is dat de private belangen van machtige kapitalistische groepen inbrengt in de uitvoerende macht. Daardoor kan een liberale democratie nooit een werkelijk legitieme regering voortbrengen. Het kan in het beste geval overheidsinstellingen voortbrengen die zichzelf rechtvaardigen door de inferieure criteria van **legaliteit**. De legitimiteit van de moderne parlementaire democratie is dus minimaal.

Tezamen met Oswald Spengler, Ernst & Friedrich Georg Jünger, Hans Blüher en de vroege Thomas Mann behoort Carl Schmitt tot de figuren uit de **conservatieve revolutie** die de categorieën *Nationalrevolutionäre, Völkischen, Jungkonservativen & Bündischen*⁵ overstijgen⁶. Al te vaak wordt gewezen op deze heterogene stroming als een wegbereider voor de nationaal-socialistische dictatuur. De verdiensten van Carl Schmitt op het vlak van de politieke theorie overstijgen echter al deze verdachtmakingen. Zelfs niemand minder dan Jürgen Habermas (o.a. van de post-marxistische *Frankfurter Schule*) heeft zijn invloed erkend en meer bepaald zijn kritiek op de technische aard van de parlementaire vertegenwoordiging overgenomen.

Der Begriff des Politischen

Vooraf dient men er rekening mee te houden dat *Der Begriff des Politischen*⁷ verschillende versies heeft gekend. **De enige**

betrachting van deze bijdrage is Schmitts gedachten-gang getrouw weer te geven en hier en daar enkele bijzonderheden aan te stippen. In het bestek van dit artikel dienen we ons te beperken tot de essentie voor een goed begrip van het vriend-vijand-criterium en laten we de beschouwingen van Schmitt over de antropologische basis van politieke theorieën (iedere werkelijke politieke theorie vooronderstelt dat de mens in geen geval onproblematisch, maar een “gevaarlijk” en dynamisch wezen is), de pluralistische staatstheorieën (als het in vraag stellen van de politieke

eenheid van de staat) en de depolitisering door de polariteit van ethiek en economie (door invloed van het liberalisme) achterwege. Voorts dient nog verduidelijkt dat Schmitt het niet heeft over **de politiek** (functie, bestel), maar over **het politieke** (handeling)⁹.

Omslag *Der Begriff des Politischen*.

Politiek en staat

“Der Begriff des Staates setzt den Begriff des Politischen voraus”. Het politieke gaat de staat vooraf, zo begint Schmitt zijn werk. Hij ziet de staat als de politieke status van een in een gesloten territorium georganiseerd volk. De staat is in het beslissende geval de ultieme autoriteit. Bij een definiëring wordt het politieke vaak willekeurig gelijkgesteld met de staat of tenminste ermee in verband gebracht. De staat verschijnt dan als iets dat politiek is, het politieke als iets dat betrekking heeft op de staat, ongetwijfeld een onbevredigende vicieuze cirkel.

De vergelijking ‘staat = politiek’ wordt onjuist en bedrieglijk op het ogenblik dat staat en maatschappij zich wederzijds doordringen, zoals dat zich noodzakelijkerwijze in een democratisch georganiseerde gemeenschap voordoet. “Neutrale” domeinen zoals cultuur, religie, onderwijs en economie houden dan op “neutraal” te zijn. “Neutraal” in die zin dat ze geen verband hebben met de staat en het politieke. Als **polemisch** concept tegen zulke neutraliseringen en depolitiserings van belangrijke domeinen verschijnt de - potentieel elk domein omvattende - **totale staat**¹⁰. Dit resulteert in de identificatie van de staat met de maatschappij. In de totale staat is alles - tenminste potentieel - politiek en met betrekking tot de staat is het niet meer mogelijk een specifiek onderscheidingskenmerk met het politieke te handhaven. Schmitt bemerkt verder dat de democratie zich moet ontdoen van alle typische onderscheidingen en depolitiserings van de liberale negentiende eeuw. De totale staat kent niets meer dat absoluut niet-politiek is. In het bijzonder moet een einde gesteld worden aan de apolitieke (staatsvrije) economie en de economievrije staat.

Vriend en vijand

Een begrip van het politieke berust op het ultieme onderscheid tot hetwelk alle politieke handelingen zich laten herleiden. Laat ons aannemen, argumenteert Schmitt, dat in het domein van de moraal het ultieme onderscheid goed en kwaad is, in de esthetica mooi en lelijk, in de economie nuttig en schadelijk of rendabel en niet-rendabel. De vraag is dan of er ook voor het politieke een specifiek onderscheid is dat kan dienen als eenvoudig criterium. **Het specifieke politieke onderscheid tot hetwelk politieke handelingen en motieven zich laten reduceren**, aldus Schmitt, **is het onderscheid tussen vriend en vijand**. Schmitt beklemtoont dat het om een criterium gaat en niet om een inhoudelijke definitie. Het heeft dus dezelfde waarde als de andere criteria. De antithese vriend-vijand is onafhankelijk, niet in de zin van een onderscheiden nieuw domein maar in die zin dat ze niet kan gebaseerd worden op of afgeleid worden van een van de andere antitheses of enige combinatie van andere antitheses. Het onderscheid tussen vriend en vijand duidt de uiterste **intensiteitsgraad** aan van een verbinding of scheiding, van een associatie of dissociatie. Concreet betekent dit dat de politieke vijand niet noodzakelijkerwijze moreel gezien slecht of esthetisch gezien lelijk moet zijn. Deze hoeft niet als een economische concurrent te verschijnen en het kan zelfs voordelig zijn met hem zakelijke relaties aan te gaan. **Maar hij is**, desondanks, **de andere, de vreemde**. In een concrete conflictsituatie is het aan de betrokkene om te oordelen of het anders zijn van de vreemde **de negatie van de eigen levenswij-**

ze betekent en bijgevolg **afgeweerd** of **bevochten** dient te worden.

Publieke en private vijand

De begrippen vriend en vijand moeten verstaan worden in hun concrete en existentiële zin, niet als metaforen of symbolen en niet vermengd of afgezwakt met morele, economische en andere voorstellingen en allerminst als uitdrukking van persoonlijke gevoelens en tendensen. Het maakt tevens niet uit of men het nu verwerpe-lijk vindt of beschouwt als een atavistisch overblijfsel van barbaarse tijden dat naties zich blijven groeperen volgens vriend en vijand of hoopt dat dit onderscheid op een dag zal verdwijnen. Het gaat hier niet om abstracties of normatieve idealen maar om de inherente (*seinsmäßige*) werkelijkheid en de reële mogelijkheid tot dit onderscheid. De vijand is dus niet een concurrent of een tegenstander in algemene zin. De vijand is ook niet de private vijand die men haat. De vijand bestaat alleen wanneer de reële mogelijkheid van een strijdende (*kämpfende*) collectiviteit van mensen een gelijkaardige collectiviteit confronteert. De vijand is enkel de **publieke vijand**, omdat alles wat verband houdt met zo een collectiviteit van mensen, in het bijzonder een volk, daardoor publiek wordt.

Schmitt neemt het voorbeeld van het gekende bijbelcitaat “Bemint uw vijanden” (Mat. 5:44, Luc. 6:27), aangezien de Duitse en de andere talen geen onderscheid kennen tussen publieke en private vijand. In het Latijn heet het “diligite *inimicos vestros*” en niet “diligite *hostes vestros*”. De vijand is in het Latijn *hostis* (publieke vijand) en niet *inimicus* (private vijand) in bredere zin. **Van politieke vijand is geen sprake**. Nooit is het bij de modale christen tijdens de duizendjarige strijd tussen islam en christendom opgekomen om uit liefde voor de Saracenen of Turken, Europa uit te leveren aan de islam i.p.v. het te verdedigen. Het bijbelcitaat betekent dus zeker niet dat men de vijanden van zijn eigen volk zou moeten liefhebben of ondersteunen.

Oorlog als manifestatievorm van vijandschap

Oorlog is gewapende strijd tussen georganiseerde politieke eenheden. Burgeroorlog is gewapende strijd binnenin een, en daardoor ook problematisch wordende, georganiseerde eenheid. De begrippen vriend, vijand en strijd verkrijgen hun zin precies omdat ze verwijzen naar de werkelijke mogelijkheid tot fysische doding. Oorlog volgt uit de vijandschap, zij is de existentiële negatie van de andere: **de vijand**. **Oorlog is slechts de uiterste realisering van vijandschap**. Het is niet zo dat het politieke enkel bloedige oorlog inhoudt en elke politieke handeling een militaire actie is. Deze begripsbepaling van het politieke is oorlogszuchtig noch militaristisch, imperialistisch noch pacifistisch. Het is ook geen poging de zegerijke oorlog of de succesvolle revolutie als “sociaal ideaal” voorop te stellen aangezien oorlog noch revolutie iets sociaal of ideaal zijn. De militaire strijd is op zich niet de “voortzetting van politiek met andere middelen” zoals het beroemde citaat van **Clausewitz** meestal verkeerd geciteerd wordt¹¹. Oorlog heeft zijn eigen strategische, tactische en andere regels en zienswijzen, maar het vooronderstelt dat de **politieke beslissing**, namelijk wie de

vijand is, reeds genomen is. Oorlog is niet doelbestemming en doeleinde en evenmin de eigenlijke inhoud van het politieke, maar als een altijd aanwezige mogelijkheid is het de immer voorhanden zijnde **vooronderstelling** (*Voraussetzung*) die het menselijke handelen en denken op karakteristieke wijze determineert en daarvoor een specifiek politiek gedrag creëert.

Het criterium van het vriend-vijand-onderscheid betekent helemaal niet dat een bepaald volk voor eeuwig de vriend of vijand moet zijn van een ander specifiek volk of dat neutraliteit niet mogelijk of politiek niet zinvol kan zijn. Het gaat hier om een **dynamisch criterium**. Belangrijk is de mogelijkheid van het extreme geval (*Ernstfall*), de werkelijke strijd, en de beslissing of deze situatie er is of niet. Dat dit extreem geval eerder uitzondering (*Ausnahmefall*) is, heft zijn beslissend karakter niet op, doch bevestigt het des te meer. Een wereld waarin deze mogelijkheid tot strijd geëlimineerd en verdwenen is - ultieme wereldvrede -, is een wereld zonder onderscheid van vriend of vijand en bijgevolg een wereld zonder politiek.

Niets kan aan de logische conclusie van het politieke ontsnappen. Indien de wil tot vermindering van de oorlog zo sterk is dat het de oorlog niet meer schuwt, dan is het een politiek motief geworden, m.a.w. het bevestigt de extreme mogelijkheid en de zin tot oorlog. De oorlog wordt dan beschouwd als de ultieme laatste oorlog van de mensheid. Zulke oorlogen zijn noodzakelijkerwijze bijzonder intens en onmenselijk, aangezien ze het politieke overstijgen en de vijand tegelijkertijd tot morele en andere categorieën degraderen en er een onmenselijk monster van maken dat niet alleen verslagen maar ook definitief vernietigd moet worden. De mogelijkheid van zulke oorlogen maakt duidelijk dat oorlog als reële mogelijkheid vandaag nog steeds voorhanden is en cruciaal is voor het vriend-vijand-onderscheid en de betekenis van het politieke.

De beslissing over oorlog en vijand

Aan de staat als politieke eenheid komt het *ius belli* toe, het recht tot oorlogvoeren. Dat betekent de werkelijke mogelijkheid om in een concrete situatie te beslissen wie de vijand is en hem te bestrijden. Aldus heeft de staat als politieke eenheid een enorme macht: de mogelijkheid oorlog te voeren en daarmee te beschikken over de levens van mensen. Het *ius belli* impliceert de dubbele mogelijkheid: het recht om van de leden van zijn eigen volk de **bereidheid tot sterven en doden** (*Todesbereitschaft und Tötungsbereitschaft*) te verlangen. Maar de taak van een normale staat bestaat erin om binnenin de staat en zijn territorium de volledige

vrede te garanderen. Rust, veiligheid en orde creëren en daardoor de **normale** toestand bewerkstelligen, is de vereiste om rechtsnormen te doen gelden. Elke norm vooronderstelt een normale situatie en geen enkele norm kan geldig zijn in een voor deze volledig abnormale situatie.

Indien een volk niet meer de kracht of de wil heeft zich te handhaven in de politieke sfeer, dan zal het politieke niet verdwijnen uit de wereld. Enkel een zwak volk zal verdwijnen.

De wereld is geen politieke eenheid doch een politiek pluriversum

Uit het begripkenmerk van het politieke volgt het **pluralisme van de statenwereld**. De politieke eenheid vooronderstelt het reële bestaan van een vijand en daardoor coëxistentie met een andere politieke eenheid. Zolang er een staat bestaat, zal er in de wereld dus meer dan één staat zijn. Een wereldstaat die de volledige aarde en de volledige mensheid zou omvatten kan niet bestaan. De politieke wereld is een **pluriversum** en geen universum. De mensheid kan aldus geen oorlog voeren, want het heeft geen vijand, tenminste niet op deze planeet. Het begrip mensheid sluit het begrip vijand uit, aangezien de vijand ook een mens is en daarin geen specifiek onderscheid ligt. Dat er oorlogen in de naam van de mensheid gevoerd worden, doet geen afbreuk aan deze eenvoudige waarheid. Integendeel, het heeft een bijzondere intensieve politieke betekenis. Wanneer een staat in naam van de mensheid een politieke vijand bestrijdt, is dit geen oorlog voor de mensheid, maar een oorlog waarin een staat een universeel begrip gebruikt tegen zijn militaire tegenstander om zich, ten koste van de tegenstander, te identificeren met de mensheid. Op dezelfde wijze kunnen ook vrede, gerechtigheid, vooruitgang en beschaving misbruikt worden, doordat staten zich deze begrippen eigen maken en ze ontzeggen aan de vijand.

Het **begrip "mensheid"** is een bijzonder bruikbaar **ideologisch instrument van imperialistische expansie** en in zijn ethisch-humanitaire vorm is het een specifiek instrument van economisch imperialisme. Schmitt herinnert aan het woord van Proudhon: *wie mensheid zegt, wil bedriegen*. Het monopoliseren van het begrip "mensheid" heeft bepaalde consequenties zoals het aan de vijand ontzeggen van zijn menszijn en hem *hors-la-loi* en *hors l'humanité* verklaren en daardoor de oorlog tot de extreemste onmenselijkheid te voeren. Afgezien van de hoogst politieke bruikbaarheid van het niet-politieke begrip "mensheid" **zijn er op zich geen oorlogen om de mensheid**.

Jan Lievens

"Bij het te perse gaan bereikte ons het nieuws dat er voor Carl Schmitt eindelijk recht is geschied in het Nederlandse taalgebied. Na meer dan 70 jaar is er nu een vertaling verschenen van het hierboven behandelde werk: Het Begrip Politiek (Inleiding: Theo de Witt, vertaling: George Kwaad/ Bert Kerkhof), Boom/ Parrèsia, Amsterdam, 2001. ISBN 90 5352 725 7. 160 blz. 17.95 euro."

1 Noack, Paul - "Über Freunde, Feinde und Partisanen", *Die Welt*, 29.09.2001.

2 Address to a Joint Session of Congress and the American people, United States Capitol, Washington, D.C., 20.09.2001. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>. Vrije vertaling: "Iedere natie, waar ook ter wereld moet nu een beslissing nemen. Ofwel sta je aan onze zijde, ofwel aan de zijde van de terroristen."

3 Zie *Politische Theologie* (1924).

4 Zie *Verfassungslehre* (1928).

5 De vijfde categorie, de *Landvolkbevegung*, was een lokaal fenomeen in Schleswig-Holstein.

6 Zie: Mohler, Armin - *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*. De Vlaamse Schmitt-kenner Piet Tommissen rekent hem echter niet tot de conservatieve revolutie.

7 Oorspronkelijk een voordracht gehouden op 10 mei 1927 voor de *Deutsche Hochschule für Politik*.

8 Dit probleem van de varianten wordt behandeld door Piet Tommissen in zijn "Over en in zake Carl Schmitt" (*Eclectica*, 5de jaargang nr. 2, Brussel, 1975). Voor deze bijdrage werd gebruik gemaakt van de versie van 1963 die de integrale tekst van 1932 bevat.

9 In het Frans onderscheiden we *le politique* en *la politique*.

10 Niet gelijk te schakelen met *totalitaire* staat.

11 Clausewitz (Vom Kriege, III. Teil, Berlin 1834): "Der Krieg ist nichts als eine Fortsetzung des politischen Verkehrs mit Einmischung anderer Mittel."